

НАУЧНИ СЪОБЩЕНИЯ

Иван Богданов

Владимир Василев

(Бегли спомени и преценки)

Първата ми среща с него през пролетта на 1940 г. ме изпълни с недоумение. Мълва се носеше за него като за суров, неумолим човек, като за литературен цербер, а пред себе си видях благообразен мъж на средна възраст, вежлив и скромен!

Когато влязох в кантората на директора на книгоиздателство „Хемус“ Христо Хаджиев на някогашната улица „Солун“, той тъкмо забучваше на цигарето си нова цигара и се канеше да я запали, но задържа клечката кибрит в ръката си, докато изслуша думите, с които Хаджиев ме представяше, сетне се надигна от стола и вежливо ми подаде ръка.

— Надпишете сега на господин Владимир Василев една книга за спомен — рече Хаджиев, след като нареждането му да бъде донесен от съседния склад един екземпляр от първата ми самостоятелна творба, от книгата ми за възрожденския писател Илия Блъсков, бе изпълнено.

Владимир Василев пое от ръцете му надписаната книга и започна да я разглежда с подчертано внимание, но очевидно темата не представляваше особен интерес за него.

— Добре, добре — подхвърли той. — Върху какво друго работите сега?

— Събирам материали за труда си върху Стоян Михайловски.

— Добре, добре — продължи монотонно той, докато погледът му шареше през витрината по улицата. И изведнъж, като извърна глава към мене, добави:

— А какво ще предложите за „Златорог“?

Втрещих се, докато Христо Хаджиев се разсмя гръмогласно. Очевидно маниерите на редактора на списание „Златорог“ му бяха добре познати.

— Смея ли?

— Разбира се! Кога да очаквам статията ви? Избора на темата предоставям на вас, но, разбира се, не Блъсков, не и Михайловски засега. Ако следите редовно „Златорог“, сам ще разберете какво е нужно и какъв трябва да бъде обемът. Щом бъдете готов, позвънете ми на телефон 2-14-90, но в къщи, в къщи, с театъра вече нямам нищо общо!

Затирях се през глава навън. От кантората на Христо Хаджиев се излизаше направо на улицата. Прекосих бързо площад „Славейков“, но се успокоих едва след като се озовах пред Военния клуб. Бяха изтекли едва шест месеца, откакто в периодичния печат се бе появила първата ми литературоведска статия, наскоро бе

излязла и първата ми книга, а сега последва и тази неочаквана покана за сътрудничество в „Златорог“! Нямаше ли да изкупя по-късно с неприятности преждевременното благоволение на съдбата?

Редовното излизане на „Златорог“ по онова време бе осигурено от дълбоката кесия на книгоиздателство „Хемус“, но както по-сетне разбрах, Владимир Василев бе твърде бавен, дори капризен човек. Макар негови съредактори да бяха Николай Лилиев и Сирак Скитник (вторият до края на 1941 г.), той не търпеше чужда помощ, а всичко, дори коригирането, извършваше сам. Твърде често се връщаше към някои одобрени вече материали, за да направи големи поправки в тях или да ги изостави, след като вече бе решил да ги помести. Заварвал съм го по-късно наведен над подготвения за печат материал и да го прелиства отново и отново сред облаци тютюнев дим.

В епохата преди политическата промяна през есента на 1944 г. единствен той от редакторите на литературните издания внимателно преглеждаше предложените му материали и одобри ли ги по принцип, грижливо ги редактираше. Когато по една или друга причина някой от редакторите на другите периодични литературни издания не одобряваше някой пасаж, зачеркваше го, без да се тревожи дали изразните средства на автора са на висота. Владимир Василев не се задоволяваше само с това. Не търпеше повторения, не понасяше неясни изрази и двусмислици. Държеше в критическите статии на всекиго да бъде отдадено заслуженото, разбира се, преди всичко с оглед личните му вкусове и предпочитания. Излезеше ли някоя книжка от печат, той я поставяше пред себе си на бюрото и с часове я разглеждаше, обвит пак в тютюнев дим, за да разбере добре ли всичко е преценил.

Съзерцателното му отношение към живота бе негов съюзник и негов враг едновременно. То му помагаше да вникне дълбоко в литературните творби, да се добере до тяхната същност и същевременно го правеше освен субективен, в някои случаи дори своенравен. Отношението му към идейния компонент на художествените произведения произтичаше не само от светогледа му — то се дължеше и на своеобразието на темперамента му. Докрай време той не успя да превъзмогне напълно съзерцателността и инертността си и може би поради това не успя да осъществи творческите си блянове. Десетилетия наред той бе живял безметежно не толкова поради идейните си предпочитания, а понеже този начин на живот допадаше на натурела му.

Бяха изминали десетина дни, откакто му бях дал първата си статия, и на 27 април 1940 г. получавам с бърза поща отворена картичка от него със следното лаконично съдържание:

Господин Богданов,

Искате ли да наминате към дома — днес, събота, 4—4^{1/2} ч. след пладне? Ще ви чакам.

Бъгъла (С. западен) на Ц. Борис и Гладстон.

Много здраве

Вл. Василев

Щом ме кани на разговор, казвам си, значи одобрил е статията, но при все това с възмущение прекрачих прага на жилището му. Огромният хол е нареден с вкус, но в кабинета му цари артистично безредие. Респектиреше ме не толкова личността му, колкото невидимото присъствие на покойните именити сътрудници на „Златорог“: Йордан Йовков, Боян Пенев, Васил Пундев. . . Те са идвали тук и може би са седяли на същия стол, на който сега аз седя.

— Статията ви — казва той — харесвам, одобрявам и ще я поместя, но в нея има грапабини, има суровини. Запомнете: изискванията към литератора са двойно по-големи, отколкото към белетриста. Та нали ние, литераторите, вечно се заяждаме с авторите на художествени произведения! . . . Не бива да се казва нещо само така, колкото да се каже, макар и остроумно да е то. Познания, логика, аргументация, перспектива — всичко трябва да е мястото си, както са на мястото си камъните или тухлите в зида. Има излишности, има недоуточнени съждения — махнал съм ги!

— Все пак остава ли нещо? — запитах уж на шега.

— Остава, я! Остава хубавото, трайното.

И той ми показва моя текст. Не видях там нищо друго, освен зачертавания и размествания на думи, затова напуснах кабинета му спокоен.

Наближаваше лятото на 1940 г., когато най-сетне се появи книжка четвърта на „Златорог“ с първата ми статия, поместена в него. Бе онасловена „Какви изгледи има занапред битовата ни литература“ и до голяма степен бе предизвикателство към значителна част от тогавашните български белетристи. За зла чест бе лошо коригирана, затова културно-общественият ефект от нея не бе особено силен. Тази статия още се печаташе, когато той ми поиска друга.

Втората ми статия в „Златорог“, озаглавена „Съдбата на малкия талант“, се появи два месеца след излизането на първата. Нейният тон бе не по-малко решителен в сравнение с тона на първата. Писателската общественост реагира на тези две мои статии в сп. „Златорог“ по различен начин — докато някои писатели започнаха да ме хвалят и прехвалват, други проявиха открита враждебност към мене. Добри Немиров например направо ме наруга в кафене „Цар Освободител“, след като чу името ми от устата на Рачо Стоянов. Открита враждебност към мене прояви и Никола Фурнаджиев. Той бе твърде ревнив към някогашната си слава, след като по това време бе загубил вече усет за самобитност.

Но ето че при третата ми статия, предложена за поместване в „Златорог“ и предварително одобрена от Владимир Василев като тема, се получи засечка. След като вече му я бях предал, през февруари 1941 г. бях мобилизиран и изпратен на южната граница, преди статията да бъде обсъдена с редактора. Обадих му се от границата и на първи април същата година получих от него следното писмо:

Любезний господин Богданов,

Получих картичката ви навреме, но ето едвам днес успявам да ви отговоря. С какво да ви се извинявам, не зная. Намерете вие едно извинение достатъчно, като ме знаете.

Статията ви четох още тогава, четох я и ей сега преди малко. Има в нея неща верни и добре казани, но има и неясни. Тезата ви, че животът не дава още материал за романи, е преплетена с мисълта за безсилието на писателите и не изпъква като господстваща. Тя не е и по-конкретно развита. Казах ви още тогава, че изобщо такава теза вече не можем да отстояваме. То значи да дадем индулгенция на сегашните ни романисти — не били криви те, а животът бил крив.

Сетне поставяте ни пред такива аргументи спрямо някои автори, които мъчно се носят. Ако сте тук, ще ви кажа защо.

Чудите се защо на разговор се разбираме повече. Е, това е предимството на личния контакт (досег, допир) между хората. Като се отделят, хваща ги пак ината — това, та това! Ама защо искате някакак да изкарате мене крив — нали и аз бих могъл да изкажа същото недоумение. Мисля, нека статията сега да стои, когато се видим, тогава ще поговорим и тогава ще решим.

Къде искате да ви изпратя кн. 1 и 2 на Златорог — в къщи или в батареята? Военната поща носи ли списания?

Аз сега почвам да съчинявам третата статия от отговора си на Павлов¹, и с нея да приключа, че — аман!

Вие там, г-да артилеристите, сте добре.

Много здраве

Вл. Василев

Поради продължителното ми мобилизиране през 1941 г. в „Златорог“ не успях да поместя нито една статия, но през следващата 1942 г. там се появиха две мои нови статии, посрещнати с жив интерес от читателите: „Боян Пенев — литературен критик“ и „Творческа проблематика у Георги Райчев“. И двете статии Владимир Василев оцени като значителна изява на списанието, като изпълнен дълг както към покойния Пенев, така и спрямо живия Райчев. Във връзка с втората статия той ми изпрати следната бележка. Тя е характерно свидетелство за вечното му безпокойство около списанието.

Господин Иване,

Коректурата трябва да ми я върнете утре сутр. 8 ч. (когато отивате на работа), за да я видя технически и пратя да я свързват на страници.

Коригирайте, моля ви, с молив (а не с мастило), и то не химически!

Заглавието — друго! Аз съм измислил едно, ама белким и вие намерите.

Много здраве и на госпожата.

Вл. Василев

След появилите се през 1943 г. две нови мои статии в „Златорог“: „В криза ли е българската литература“ и „Страст към писане“, дойде ред и на нещо по-значително — на статията ми „Поетът и критикът“, поместена в последната книжка на

¹ Цикъл статии под общ наслов „Бараж от литературни формули“, поместен в кн. 1, 2, 4 и 5 1941 г. на сп. „Златорог“, срещу становището на Тодор Павлов против естетизма и формализма, намерило израз в неговата книга „Критика и „критика“ (С., 1940).

списанието не само за 1943 г., но и изобщо, понеже след излизането на тази книжка „Златорог“ престана да излиза, приключи съществуването си.

Междувременно вече се бях доста сближил с него. Връзката помежду ни се бе заякчила не само поради общия интерес към литературата, поради общата юридическа школовка, но и поради близкото съседство. От есента на 1940 г. вече живеех на улица „Цар Борис“ № 84. От неговото жилище ме отделяха само една сграда и една улица.

Господин Иване — пише ми той вече като на близък човек, — моля те, ела днес 4 ч. сл. пл. да видим оная работа, че няма време. (Ако бях я дал тая сутрин, утре щеше да бъде наредена.) Много здраве.

Г-н Василев

„Оная работа“ бе статията „Поетът и критикът“. Що разправии, що кавги бяха, докато окончателният текст бъде установен! След като някои от сътрудниците му (Константин Гълъбов, Чавдар Мутафов, Борис Йоцов, Асен Златаров, Николай Райнов, Иван Мешекон, Йордан Йовков) го бяха напуснали поради безапелационните му редакторски присъди, бе станал по-внимателен, не зачертаваше вече сам, а заставяше автора да зачертае излишните според него пасажи.

— Каза го това вече по-горе, каза го, бе!

— Няма такова нещо. Я да видя!

— Ето виж там, дето съм отбелязал с молив.

— Но това е друго!

— Ти парафразата друго ли я наричаш? Същото е!

Най-сетне след два часа бе сключено примирие при взаимни отстъпки.

— Бре, упорит човек! Умори ме!

— От тебе се уча!

След примирието запътваме се към кафене „Цар Освободител“, но влезем ли вътре, обикновено се разделяме. Той сяда при Никола Фурнаджиев и Ангел Каралийчев, аз или в компанията на Людмил Стоянов, или на Коста Константинов.

На сътрудниците си той гледаше като на членове на едно семейство. Държеше да общуват и да имат помежду си коректни отношения. Всяка есен устройваше среща с тях в ресторанта на първокласния столичен хотел „Юнион палас“ и никак не му беше приятно студено отношение на някои сътрудници, заемащи тогава важни постове, към мене.

Зловещите бомбардировки над София в началото на 1944 г. прекъснаха за няколко месеца връзката ни. Както по-късно ми стана известно, той се бе евакуирал със съпругата си в село Койнаре, Белослатинско. Отначало заминах за Велико Търново, след като настаних семейството си в едно кюстендилско село; сетне през май бях отново мобилизиран и начело на една гаубична батарея бях изпратен да охранявам морския бряг около устието на река Камчия. Там получих писмото му от първи юли 1944 г.

Драги господин подпоручик — пише той, като ме понижаваша по чин, за да си пра-ви шега. — Имало ли смисъл. . . Щом съм ти казал, значи има. Всеки разсъждава и затова досега нищо не излиза.

Като се хвалиш толкоз оттам, дете си, не остава освен да седнеш и да не спиращи, докато статията ти за „Естетическата култура на нашето общество“ (ако ти е дошла на ум друга, още по-съвременна, събищи ми да видим и рецензията за Марангозовите „Легенди“ не бъдат готови. От това зависи „Златорог“ да излиза или не. Трябва да се събере материал за две тройни книжки, даже за три, за да почне. Ще бъде не с абонамент, а ще се продава като отделен свитък, като излизането на всеки се обявява във вестниците. . .

Завиждад ти за морския вятър, който държи духа ти бодър. Тук няма вятър, а едни горещини, които ти спарват акъла.

Да бях сега аз подпоручик. Да смятам една задача само, за която да мисля, а не за всичко. Ако не подпоручик, тогаз да съм пансионерка — други да се грижат за мене и да ми подреждат живота.

В Койнаре добих много специалности, стопански и домакински. Остава сега да мина стаж по пасане на говеда (чунким малко литературни говеда съм пасал).

От кн. 10, дете е и твоята продукция, първите две коли бяха отпечатани още преди 10 дни. Сега чакам да ми пратят коректура на третата кола, за да я изкараме. Преместването на печатницата попречи (уж то де: причината съм си аз, ама. . .)

С много поздравии и очаквания

Твой Вл. Василев

Макар там, дете бях, всичко да изглеждаше непроменено, но човек трябваше да бъде сляп и глух, за да не почувствува приближаването на края. Можех ли по това време вече да мисля за „естетическата култура на нашето общество“? Неговите устои бяха вече дълбоко подровени от събитията. Не само разработването на подобна тема, но и подновяването на „Златорог“ ставаха излишни, затова не му отговорих. . .

Видях го отново едва през януари 1945 г., след като се завърнах от фронта, дете бях взел участие в първата фаза на Отечествената война. Неприямимите му литературни врагове бяха успели да го злепоставят пред новата власт и той бе прекарал няколко месеца в „академията“ на булевард „Столетов“², но още преди да се завърна, бе установено, че на съвестта му не тежи нито едно престъпление, и той беше освободен.

Промяната беше го сломила. Той не беше толкова смутен, колкото дълбоко разочарован. Тъй сигурната под краката му опора бе не само разклатена, но и разрушена.

— Колко бързо всичко се промени! — въздишаше тежко той. — Какви са тези хора, новите! От какво са направени, от желязо ли?

² В началото на булевард „Генерал Столетов“ се издига респектиращият хорпус на Софийския централен затвор.

Дълбокият прелом у него бе смутил силно съпругата му, жизнерадостната Цвета Василева.

— Какво стана с него? — питаше се тя, като чупеше ръце. — Аз го мислех за силен, твърд човек, а той се оказа твърде слаб! Нищо друго по цял ден не чувам от него, освен въздишки!

— Така е — казвам, — остане ли човек сам със себе си, едва тогава проличава същинската му природа. Пилците около него се разпръснаха и квачката остана празен полог.

— Опустял му полога, и намерата — отвръща тя, — допреди няколко месеца от гости, от посетители не мога да отдъхна. Един влиза, друг излиза. Един носи стихове, друг цветя, трети бонбони! Сега поне е спокойно. . .

Но враговете му не се задоволиха само с неколкомесечното му задържане в „академията“ на булевард „Столетов“, с изключването му от Съюза на българските писатели и с общественото му дискредитиране. Постоянните заяждания с него в печата дадоха отзвук и в квартала, дето живееше, и за да го унижат, кварталните разпоредници му възложиха, както тогава се казваше, „по ОФ линия“, да разнася хлебни карти. По този повод през есента на 1945 г. той ми пише:

Господин Богданов,

Хайде висшата писателска бюрокрация ще си стои в къщи и ще се отдава на съзерцания, а пък ние, писателския пролетариат, ще встъпим в амплото на разносвачи на хлебни карти на 2-та.

Нищо, щом 2-н „гражданското съзнание“ иска от нас доказателства, че сме проникнати от него, да ги дадем. . .

Само да не ставам съвсем резил: да не ме гледат под мишницата с тия декларации и списъци. . . Пък ще се изгуби някоя карта, тя ще си отворя нова бяла.

Гледам те, мандахераш една чанта — ако не ти трябва, можеш ли да ми я дадеш днес да се явя пред домоначалниците поне екипиран като хлебен разносвач?

Ако ти трябва, ще ти я върна довечера. Ако не — тази седмица ще ми трябва два-три дена. Ще я пазя от най-слабите атмосферни влияния.

Много здраве на теб и на 2-жата.

Вл. Василев

Утре да не забравим да проверим онова.

Собствено казано, с Владимир Василев се сприятелих, ако при значителната разлика във възрастта помежду си изобщо може да се говори за приятелство, от 1945 г. насетне. През следващите две десетилетия, до смъртта му през 1963 г., къде поради общи интереси, къде поради близкото съседство се срещам твърде често с него.

Отивам привечер при него, след като приключи дневната си работа. Той стои усамотен в кабинета си и пуши, загледан през разтворената врата в окачения върху отсрещната стена в хора натюрморт от Сирак Скитник.

— Опитай се да напишеш нещо — казвам му назидателно, макар да съм доста по-млад от него.

— Какво, за кого, кой ще го напечата? Не четеш ли как от време на време ме заяждат?

— Ще продължиш ли книгата си за Вазов?

— Има ли смисъл?

— Слушай — казвам му след напрегнато продължително мълчание, — защо не се заловиш със спомените си? С толкова интересни хора си се срещал — и наши, и чужденци!

— Спомени! — озъбва се той изведнъж. — Моята е приключена, та сега сядай, пиши спомени, приготи си завещанието! Такова ли ти е приятелството?

Той пали нервно цигара от цигара, поема дълбоко от цигарето, потъва в облак от дим и сякаш престава да съществува.

— Спомени! — дочувам гласа му невям отдалече. — Какви спомени да пиша, след като още не съм живял както трябва! . . .

— Ще намина да те видя за малко — обажда се по телефона след някой и други ден. — Не толкова, че ми е домъчняло за тебе, колкото от скука. . . Да знаеш, мразя те, понеже продължаваш да работиш, а аз не мога. Мразя те, но без тебе не мога!

— Я не се заяждай!

Но озова ли се на звънтежа му, преди да влезе в апартамента, прави кникс като балерина.

— Ако друго не научих в театъра, научих поне да правя кникс!

— Влизай, влизай!

— Не ми се сърдиш за казаните преди малко думи по телефона, нали? Ти си мой антипод — и по производителност, и по друго, — а антиподите ту се привличат, ту се отблъскват.

Замлъкне, потъне в тютюнев дим, сетне пита:

— Колко страници написа днес?

— Не съм ги още преброил. Я, да видя: десет, дванадесет, петнадесет. . .

— Ти си луд! За един ден аз едно писмо не мога да напиша, ти петнадесет страници!

— Твоята система на работа е погрешна.

— Аз не само нямам система, но и отричам всички системи — казва той полу-серiously-полушеговито.

— Ти цял живот се каниш да напишеш книга и досега не си написал нито една, а започнеш ли да пишеш статия, пишеш я два-три месеца! Прекалената възискателност, изглежда, свършва с безплодие!

— Идиотин с идиотин — избухва той внезапно и става поривисто от стола — не „идиот“, а старинно „идиотин“ — защо ми бъркаш в душата? Няма вече да ти стъпя в къщата, да не ми си се мяркал пред погледа. . .

Но минат два-три дни, телефонът звъни, вдигам слушалката, не се обажда никой, но по дъха познавам, че е той.

— Хайде, хайде — казвам нетърпеливо, — обаждай се, който си, стига си въздишал!

— Не могат всички да бъдат като тебе и като твоя прехвален наставник Михаил Арнаудов. Вашите майки, изглежда, на бостани са ви родили, а моята — в шумата — сърдито казва той.

— Към колко часа ще наминеш? — пита го, след като търпеливо го изслушвам.

— Към шест — съкрушен отвръща той.

— Заповядай!

И историята започва отново, докато най-сетне той не се престапши. Първата му статия през социалистическата ера се появя във вестник „Изгрев“ през февруари 1946 г., бе посветена на Кръстю Сарафов по случай седемдесетгодишнината му и имам голям успех. Макар да пишеше бавно, той пишеше не само грижливо, но и темпераментно и не напразно си бе създал име на отличен стилист.

Междувременно още през есента на 1945 г. спонтанно бе образуван кръг от няколко приятелски разположени към него семейства. Освен той и съпругата му Цвета Василева в този кръг участие вземаха: Елисавета Багряна и съпругът ѝ Александър Ликов, Миша и Никола Таневи, Стела Янева и съпругът ѝ Антон Нейков, Люси и Иван Богданови. Събирахме се от време на време ту у одного, ту у другия на дружески разговори, посещавахме вечер компански някои заведения, докато постепенно компанията не се саморазтури в началото на 1949 г.

На моя имен ден през 1946 г. между многото гости внезапно Владимир Василев и Людмил Стоянов се намериха един до друг след четвъртвековна вражда, като представители на два свята и на два светогледа, изгледаха се отначало кръвнишки, но сетне Людмил Стоянов се разсмя и подаде на някогашния си опонент ръка. Чуха се възклицания, избухна смях, звъннаха чапи, но макар да страдаше дълбоко, Владимир Василев запази самообладание.

През 1947 г. по застъпничеството на някои свои бивши, но отново влиятелни сътрудници той беше възстановен като член на Съюза на българските писатели, открит му бе достъп до периодичните литературни издания и съюзното издателство започна да му дава работа, за да преодолее материалните си затруднения. Не след дълго го постигна тежка загуба — почина сравнително млада съпругата му Цвета Василева. Той бе изключително привързан към нея и заради нея бе по-несъл не едно страдание.

— Какви големи неприятности имам с това списание — казвал ми е неведнъж още на времето, — живота си разсипах с него!

— Тогава защо не престанеш да го редактираш?

— За нея го правя, тя да се радва. Удоволствие ѝ доставя да посреща и да изпраща гости, да събира около себе си сътрудниците му, да ги помирява, щом започнат да се карат.

Присъствувал съм сетне неведнъж, когато двамата, както обикновено става между съпрузи, по нищожен повод се сепкваха. На упреците ѝ той отвръщаше неизменно:

— Ти знаеш ли какво си за мене?

— Какво?

— Смисъл на живота ми!

При този аргумент тя винаги капитулираше и се спущаше да го прегръща, а той се разтапяше в креслото от блаженство.

За нас, младите, той бе не само arbiter elegantiorum, но и продължител на добрите стари традиции. Близък на д-р Кръстев, на Яворов, на Боян Пенев и на Николай Лилиев, той ни поставяше в общение с оная епоха. Макар да бях по онова време повече близък до школата на професор Иван Шишманов, уважавах стремежа му към съвършенство. Естетическият му критерий не бе толкова строг, колкото на д-р Кръстев или на Боян Пенев, но при все това по техен пример непрекъснато поставяше прегради между себе си и текущия литературен живот, докато накрай от негов съюзник естетизмът не го застраши с изолация.

Динамиката на социалистическата епоха по едно време го раздвижи. След публикуването тук-там статии реши да завърши книгата си за Вазов, започната преди четири десетилетия. Подостри перо, струпа върху камината в кабинета си шест-седем топа хартия и застана в размисъл пред бюрото сред облаци от тютюнев дим. Заварвам го в тази поза една вечер през 1960 г.

— Какви са тези топове хартия там върху камината — поставям му провокационно въпрос.

— Книга ще пиша — казва наежен, — голяма книга!

— Холан — възразявам, — остави се от този мерак. Колко години я пишеш, когато от петдесет и пет години си влязъл в литературния живот и през това време имаше възможност петдесет и пет книги да напишеш и да издадеш, а досега не си публикувал в прекия смисъл на думата нито една! По-добре дай ми тази хартия да се оправя с нея, пък сетне, ако напишеш нещо, аз ще ти се издължа.

— Идиотин с идиотин — избухва той по стар маниер, — пак ли ме заяде?

— Слушай — казвам му тогава решително, — не е ли по-разумно да приготовиш един том с избрани статии, да прибавиш към тях няколко нови и да ги предложиш на издателство „Български писател“?

Той мълчи, пухти, клати глава, сетне съкрушено промълвя:

— Може би си прав, може би си прав! Времето изтече като вода между пръстите ми. . . Ще ти изпратя половината хартия по Борислав, но другата да стои тук за всеки случай.

— Кандисвам!

Щом научи за приговляванията от мене труд върху българската литературна периодика, казва ми загрижено:

— Внимавай с оценката на „Златорог“. Понеже освен инцидентни работи друго не създадох, „Златорог“ ми е свиден. Сега виждам колко много време всъщност ми е отнел. . .

След два дни ми носи три листа писмена информация за „Златорог“ — художествено-естетическа платформа, сътрудници, приноси. Присъщите на личността му черти намират израз и в този документ. Неспособни да преценят неговото дело както следва, някои литератори са на мнение, че сп. „Златорог“ всъщност е най-значителното му дело. Основание за това те намират в обединителната роля на тази литературна трибуна в продължение близо на четвърт век.

Наистина, както на времето си. „Мисъл“ бе неразединимо свързано с личността на д-р Кръстев, така и „Златорог“ дължи плодотворното си участие в българския литературен живот между двете световни войни до голяма степен на Владимир Василев, но като литературна трибуна „Златорог“ не изчерпва приноса на Владимир Василев в развитието на българската литература. Освен в „Златорог“ той сътрудничи и на редица други авторитетни литературни и обществено-политически трибуни, като „Мисъл“, „Българска сбирка“, „Демократически преглед“, „Съвременник“, „Зора“, „Свободна реч“, „Мир“, а, от своя страна, „Златорог“ съсредоточава творческите усилия на десетки литературни дейци, между тях и на сътрудници, които не разделят напълно неговите схващания.

Затова не само списанието, но преди всичко личното му творческо присъствие в българския културен живот (литературна и театрална критика, изобразителни изкуства и публицистика) определя приносното му значение за издигането на българската култура на нови висоти и за утвърждаването на нови, по-високи художествено-естетически изисквания в сравнение с миналото.

Бавен, инертен, „кисел“, както обичаше да се самохарактеризира — тази е видимата, външната страна на неговата личност, кипяща в действителност от емоции и страсти, изпадаща ту в ентузиазъм, ту в непримиримост в усилието си да открие най-правилния път към непреходните ценности, чужди както на безперспективния битовизъм, така и на маниерния модернизъм.

Високите му естетически изисквания по странен начин се съчетаваха с умение то му да полемизира, без да изневери на най-ценните постижения в българската литература. Иван Вазов му е толкова близък, колкото и Захари Стоянов, Пенчо Славейков, Георги Стаматов, Димчо Дебелянов или Йордан Йовков. Той беше строг, взискателен, без да бъде ексклузивист като д-р Кръстев или като Боян Пенев.

Поискаме ли да си обясним основните предпоставки за утвърждаването му като един от най-видните български литературни критици и културно-обществени дейци, на първо място трябва да поставим личния му високоразвит усет за художествено съвършенство и волята му да се противопоставя винаги на баналността, фалша и творческото лекомислие.

Но природното му предразположение, дарованието едва ли би било достатъчно, за да се преутвърди като авторитетен литературен критик, ако не бе попаднал в подходяща среда, ако не бе изпитал влиянието на някои свои съвременници със силно развито чувство за творческо своеобразие, начело с Георги Стаматов, Кръстьо Сарафов, Димитър Бояджиев, Йордан Йовков, Емануил Попдимитров, Пейо Яворов, Боян Пенев и Сирак Скитник.

Творческото му обкръжение е необходимо условие за изработване на безпогрешен критерий относно творческите възможности на ония български поети и писатели, които съставят художествения актив на ръководеното от него издание в продължение на повече от две десетилетия, начело с Елисавета Багряна, Дора Габе, Георги Райчев, Асен Разцветников, Владимир Полянов, Николай Марангозов, Ангел Каралийчев, Светослав Минков, Никола Фурнаджиев. Малцина остават извън този кръг поради неизбежни увлечения и критически екстремизъм.

За да очертаем творческото своеобразие на Владимир Василев, трябва да сѐрем вниманието си преди всичко върху следните три негови основни прояви като литературен критик и публицист: умението да създава внушителни литературни портрети — Антон Страшимиров, Димчо Дебелянов, Йордан Йовков, Николай Лилицев, Пейо Яворов, Емануил Попдимитров, последвано от задълбочени литературни прегледи, като анализира важни отсечки от литературното развитие през двадесетте и тридесетте години на текущия век: „От пет години насам“ и „От 1920 до днес“ („Златорог“, 1929 и 1935), и на последно място — да полемизира сърчно и убедително. Между полемичните му етюди изпъкват: „Между сектантство и демагогия“ (1923), „Хулиганството в литературата ни“ (1927) и „Бараж от литературни формули“ (1941), публикувани все в „Златорог“.

Полемичните му статии и студии разкриват две други страни на творческата му природа — верен поглед за противоречията в литературното развитие и усет за посоката, която трябва да бъде следвана, за да бъде постигнато по-голямо съвършенство. Докато при литературните портрети, създадени от него, превес имат съзрцателното начало и умението да синтезира, в полемичните му работи изпъква способността да анализира в съчетание с неукротимата страст за постигане на съвършенство.

Широко разпространеното за него мнение като самовластен разпоредник в българския литературен живот между двете световни войни е погрешно. Противниците му бяха много повече от привържениците му, но умението му да ги респектира до голяма степен ги обезоръжаваше. Докато съотношението на силите в литературния живот не бе в негова полза, оръжието, с което си служеше, му даваше значително предимство.

Воюваха с него не само едни от най-личните представители на левия литературен фронт — Георги Бакалов, Тодор Павлов, Димитър Полянов, Георги Жечев, Христо Радевски, Владимир Топенчаров („Наковалня“, „Нов път“, „РЛФ“, „Звезда“, „Щит“, „Кормило“), но и литературните трибуни с традиционна демократична насоченост — от страна на „Хиперион“ — Теодор Траянов, Иван Радославов, Людмил Стоянов, който след 1925 г. минава наляво, от „Литературен глас“ — Александър Балабанов и Димитър Митов, от „Стрелец“ — Константин Гълъбов и Атанас Далчев. Към противниците му след 1937 г. се присъединява и някогашият му последовател Георги Цанев.

Владимир Василев не бе привърженик нито на естетическия, нито на идейния екстремизъм. Отрицателното си отношение към увлеченията на модернизма засвидетелствува в една от първите си полемични статии „Пантеизъм и манаици“, публикувана в сп. „Демократически преглед“, но едва със статията „Между сектантство и демагогия“ („Златорог“, 1923) той се изявява като решителен противник на социалистическия догматизъм, на увлечението да се отдава решително значение на идеите в литературното творчество, понеже е убеден във възможността посредством тях да бъде прикрито творческо безсилие.

Увлечен от последователното прокарване на този принцип, самият той стига до някои крайности, най-значителна от които е подценяването на Христо Смирненски като поет лирик. Притиснат по-късно от безспорността на фактите, принуден

е да си направи самокритика в статията „За композицията на лирическото стихотворение, но не само за това“ (1963).

По обосноваването на аргументацията, на полемичната страстност и по находчивост цикълът статии „Бараж от литературни формули“ („Златорог“, 1941) стои на челно място не само в създадената лично от него полемична литература, но и изобщо в съществуващото българско еристично изкуство. Предмет на тази бележната полемична атака са идейните позиции на неговия опонент Тодор Павлов, привърженик на теорията за класовия характер на изкуството и на социалистическия реализъм — основен критерий за пълноценно изкуство в света на социализма, утвърден на Първия конгрес на съветските писатели през 1934 г.

Ако Тодор Павлов издига идеите като основна движеща сила в литературния живот, неговият опонент Владимир Василев му противопоставя изключителната творческа личност. Не идеите, а художествените образи според него са същина на изкуството, понеже непосредствено въздействуват на въображението на читателя и слушателя.

След първия удар на опонента е нанесен и втори. Изкуството не е отражение на действителността, а нейно претворяване, не е надстройка на икономическата база, а превъплъщение на жизнения опит в образи с духовно-естетическо съдържание. Социалистическият реализъм прочее не е израз на жизнения опит, а шаблон, съобразен с идейно-политическите аспирации на писателите и литераторите марксисти. И поради това не политическите убеждения имат решително значение в литературната критика, а високо култивираният естетически вкус като основен критерий за художествена ценност.

Както с „Бараж от литературни формули“, така и с другите си полемични статии Владимир Василев не си поставя за цел да изрази лично свои възгледи за същността на изкуството, а само да разгроми лъжеестетическите концепции на политическия екстремизъм. Ако тези негови схващания биха могли да бъдат определени като антимарксистки, липсва основание да бъдат таксувани като пробуржоазни, както още от началото на спора се опитва да докаже Тодор Павлов.

Понеже не само по времето, когато се появява в печата, но и по-късно поради главоломно развиващите се събития няха възможност да съсредоточа вниманието си върху цикъла статии под общ наслов „Бараж от литературни формули“, прочетох ги едва в началото на шестдесетте години, когато се отдадох изцяло на литературен труд. Силно впечатление тогава ми направиха блестящата аргументация и широката му осведоменост, отличното познаване произведенията на корифеите на марксизма — не само съчиненията на Енгелс, Плеханов и Луначарски, но дори и на неговия връстник Лукач.

Наскоро след това отивам една вечер да го навестя. Научил бях, че старата му болест — язвата — отново го е приковала на легло. Заварвам го пак обвит от облаци тютюнев дим.

- Ти затова ли си дошъл пак да ми се караш?
- Не е само за това.
- Но и за какво?

— Да те похваля. Днес отново, този път по-внимателно, прочетох „Бараж от литературни формули“. Сполай ти!

По измъченото му лице премина сянка от бледа усмивка.

— Критикът е не само съдник — казвам, — но и воин.

— Но аз съм сразен воин. Радвам се не на признати заслуги, а на снизхождението на противниците си!

— Няма бъдеще без минало. Рано или късно твоите постижения в миналото ще бъдат увенчани с признателността на поколенията.

— На поколенията! Чул те господ. . .

Последваха след тази среща още няколко през последните две-три години от живота му в очакване на онова, което тогава изглеждаше непостижимо — дълбок обществен поврат. Залог за него беше все по-силно укрепващото уважение към делото му от страна на неизменните му приятели и почитатели.